DOI: 10.11649/a.2221
Article No.: 2221

Adeptus
nr 16/2020 r.
pismo humanistów

Paulina Chrząszcz – doktorantka w Szkole Doktorskiej Anthropos PAN, absolwentka historii na Uniwersytecie im. Adama Mickiewicza oraz Université de Versailles-Saint-Quentin-en-Yvelines, stypendystka m.in. programu im. dra Jana Kulczyka Fundacji UAM. W swoich badaniach zajmowała się różnymi aspektami historii niemieckich obozów koncentracyjnych, obecnie głównie zagadnieniem hierarchii więźniarskiej.
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-1370-3237
e-mail: paulina.chrzaszcz93@gmail.com

Paulina Chrząszcz

Francuzi w hierarchii więźniarskiej Auschwitz-Birkenau. GIS w badaniach historycznych – wprowadzenie do badań

Niniejszy artykuł pełni rolę komunikatu o rozpoczęciu badań nad obecnością więźniów deportowanych z Francji do kompleksu obozów Auschwitz-Birkenau (1942–1944). Celem tekstu jest zasygnalizowanie możliwości, które oferuje szeroko pojęta humanistyka cyfrowa, rozumiana tutaj jako spektrum wykorzystania metod cyfrowych w badaniach historycznych (Shoemaker, 2018). Główny obiekt analizy stanowi wyodrębniona kobieca część obozu Auschwitz II-Birkenau, gdzie podczas kwarantanny znajdowały się m.in. więźniarki deportowane z Francji. W artykule zaprezentowano etapy tworzenia mapy w programie QGIS z użyciem wtyczki (georeferencera) oraz dodawanie warstw w formacie *.shp*. Na widok satelitarny obrazujący stan zachowania baraków i innych wyodrębnionych części obozu (latryny, kuchnie, wieże strażnicze) przełożono zdjęcie lotnicze wykonane przez Aliantów w 1944 r. Wykorzystane poniżej metody ukazują możliwości projektu z zakresu przestrzeni geograficznej obozu koncentracyjnego.

Pole badawcze

Transporty więźniów różnych narodowości przybywające do Auschwitz już od 1941 r. całkowicie zmieniły „tkankę społeczną” obozów w Auschwitz oraz budowanego w tamtym czasie w Birkenau. Od tego momentu więźniowie polscy, którzy początkowo stanowili więk-

The study was conducted at the author's own expense.
No competing interests have been declared.
Publisher: Institute of Slavic Studies, Polish Academy of Sciences.

szość w obozie, przestali dominować w obozowej strukturze więźniarskiej (Garliński, 2018, s. 99; Langbein, 2011, s. 88), a wraz z upływem czasu nowo przybyli z całej Europy zaczęli odgrywać coraz istotniejszą rolę w systemie KL[1]. Zmiany te nie następowały jednak z dnia na dzień, a przekształcenia struktur pojawiły się z czasem. Nowi, zagraniczni więźniowie musieli najpierw przystosować się do reżimu panującego w obozie koncentracyjnym, aby dopiero z czasem „odnaleźć się" w realiach panujących w lagrze, który od 1942 r. zaczął spełniać dwojaką funkcję – obozu koncentracyjnego i obozu zagłady. Zmiana składu narodowościowego oraz zwiększenie liczby komand roboczych przyczyniły się do rozwarstwienia społeczności obozowej, a coraz istotniejszą rolę zaczęli odgrywać więźniowie deportowani z Francji.

Moje rozważania stawiają w centrum Francuzów, którzy znaleźli się w obozie ze względu na swój udział we francuskiej *Résistance*, oraz deportowanych w tzw. transportach żydowskich (wysyłanych przez Główny Urząd Bezpieczeństwa Rzeszy – Referat IV B4 kierowany przez Adolfa Eichmanna). Stanowili oni jedną z liczniejszych grup narodowościowych i niejednokrotnie pełnili w obozie i podobozach Auschwitz ważne funkcje. Jednak miejsce francuskich więźniów, a także ich działalność konspiracyjna w obozie, nie cieszyły się – jak dotąd – szerszym zainteresowaniem badaczy. Dotychczasowe publikacje skupiały uwagę przede wszystkim na historii konwojów z deportowanymi z Francji oraz na martyrologii więźniów (Chrząszcz, w druku). Nie zidentyfikowano do tej pory czynników, które wpłynęły na proces kształtowania się hierarchii więźniarskiej, a także nie rozpoznano strategii przetrwania więźniów konkretnej narodowości z uwzględnieniem specyfiki czasu ich uwięzienia w Auschwitz i jego podobozach (Przymuszała, 2018, s. 59). W tym miejscu należy wyraźnie zaznaczyć, że francuscy więźniowie znaleźli się w zupełnie innej sytuacji niż np. polscy więźniowie polityczni. Ci drudzy, oznaczeni czerwonym winklem jako więźniowie polityczni, wiedzieli, że są uwięzieni i siedzą „za coś", natomiast w przypadku więźniów deportowanych z Francji dochodziła pewna bezsensowność ich uwięzienia, w większości przypadków brak poczucia logiki zaistniałej sytuacji. Francuzi przywożeni do obozu w tzw. transportach żydowskich uchodzili w powszechnej opinii za osoby bierne, niepotrafiące przystosować się do obozowego życia. Należy w tym miejscu dokonać rozróżnienia transportów przybyłych z Francji do Auschwitz. Prócz tzw. transportów żydowskich, kierowanych z Francji przez Referat IV B4 pod kierownictwem Adolfa Eichmanna, wyróżniamy także transporty polityczne z osobami zaangażowanymi we francuski ruch oporu.

[1] Zarówno w kontekście składu narodowego wielu komand obozowych, jak i zaangażowania więźniów w działalność konspiracyjną rozumianą tutaj jako m.in. sabotaż w miejscach pracy.

Do najbardziej znanych należą transporty z francuskimi komunistkami ze stycznia 1943 r., znane także pod nazwą *convoi des 3100* (od numerów nadanych im podczas rejestracji w obozie) oraz z francuskimi komunistami i gaulistami, którzy przybyli do Auschwitz w czerwcu 1942 r. Brak wyobrażenia nowo przybyłych o prawach rządzących w Auschwitz i podobozach oraz ogólna opinia obozowej społeczności polskiej, która uważała Francuzów za osoby wychowane w „cieplarnianych warunkach", przyczyniły się do wykreowania licznych stereotypów na ich temat i przez to niejednokrotnie do wzajemnej niechęci w stosunkach więźniów polskich i francuskich. W tym miejscu należy zaznaczyć, że początek deportacji z Francji rozpoczął się w czasie, kiedy obóz funkcjonował już od prawie dwóch lat, a polscy więźniowie zdążyli zbudować własne struktury w hierarchii obozowej oraz silną pozycję tzw. starych numerów[2], w czym francuscy deportowani musieli się odnaleźć. Pomimo wysokiej śmiertelności w początkowej fazie pobytu w obozie[3] znacznej części zarejestrowanych więźniów udało się wykształcić wewnątrzobozowe układy z innymi uwięzionymi oraz niekiedy z władzami obozowymi. Sposoby wykorzystywania przywilejów przez więźniów umieszczonych wyżej w hierarchii więźniarskiej nie były dotychczas tematem szerszej rozprawy. W kontekście analizy sieci znaczące jest także rozpoznanie i opisanie motywu samopomocy, a co za tym idzie nakreślenie zorganizowanych sieci samopomocowych. Poprzez obozowy ruch oporu rozumiem tu działalność więźniarską, taką jak: samopomoc więźniarska, sabotaż, działalność na rzecz upamiętnienia męczeństwa czy chęć przetrwania za wszelką cenę.

Szanse przeżycia zwiększały się bądź malały także wraz z „migracją wewnętrzną" więźniów wewnątrz obozu; dotyczy to zarówno komand pracy, jak i baraków/bloków mieszkalnych. Przybywającego do obozu więźnia po wszystkich procedurach wewnętrznych przypisywano do danej grupy roboczej. Najczęściej była to praca ponad siły w wyniszczających komandach roboczych pracujących przy budowie obozu. Jednak z czasem część więźniów miała szansę na zmianę komanda, gdzie udawało im się polepszyć swój „obozowy standard życia" np. dzięki pracy pod dachem czy w komandach dających wymierne korzyści (takie jak dodatkowa odzież, pożywienie czy znajomości). Kontekst geograficzny zatem bezsprzecznie przyczyniał się także do kształtowania się hierarchii więźniarskiej, bowiem wraz z coraz dłuższym pobytem w obozie więzień zyskiwał wciąż nowe znajomości i lepsze rozpoznanie terenu.

---

[2] Chodzi o pozycję, jaką osiągali więźniowie, którym w obozie udało się przeżyć znacznie dłużej niż przewidywały to władze obozowe. Więzień z trzycyfrowym czy czterocyfrowym numerem w latach 1942–1945 robił ogromne wrażenie.

[3] Wzmożona śmiertelność wśród nowo przybyłych uwięzionych (szczególnie od 1942 r.) była zjawiskiem powszechnym i nie należy dopatrywać się tu jej związków z narodowością, choć z pewnością niemały wpływ na nią miała ogólna kondycja fizyczna, umiejętność przystosowania czy chęć przeżycia, która była kluczowa.

Deportowani z Francji[4] zaczęli przybywać do Auschwitz w szczególnym okresie istnienia obozu. To w tym czasie nastąpiła znaczna intensyfikacja jego rozbudowy i aktywowania licznych sieci podobozów znajdujących się na terenie Górnego Śląska. Wynikało to głównie ze wzmożonej produkcji w związku z prowadzoną od 1941 r. wojną ze Związkiem Radzieckim. Nawet w połowie 1944 r., czyli kilka miesięcy przed wyzwoleniem Auschwitz (27 stycznia 1945 r.), nowo przybyli więźniowie kierowani byli do obozów pracy np. w Gliwicach, gdzie niejednokrotnie sprawowali wysokie funkcje i działali w konspiracji (Rosenbaum, 2012, s. 219).

Hierarchia i sieci więźniów

Źródeł kształtowania się hierarchii więźniarskiej upatruję nie tyle w formie i systemie oznaczania nowo przybyłych czy w sprawowanych przez nich funkcjach, ile – o czym wspomniałam już wyżej – w miejscach przebywania więźniów, takich jak komanda pracy, baraki mieszkalne, latryny itd. Początkowo nowo osadzeni umieszczani byli na kwarantannie i dopiero wraz z upływem czasu zmieniali bloki i baraki, komanda pracy, trafiali też niejednokrotnie do szpitali obozowych. Miejsce pracy w obozie Auschwitz i jego podobozach miało kolosalne znaczenie w kontekście przeżywalności, stąd też uznaję za konieczne wyodrębnienie miejsc przebywania i stanowisk pracy francuskich więźniów, a przy tym oznaczenie tzw. miejsc bezpiecznych i niebezpiecznych w obozie i w tzw. strefie interesów obozu (niem. *Interessengebiet des KL Auschwitz*).

Do tej pory w literaturze przedmiotu jednymi z lepiej rozpoznawalnych więźniów francuskich pozostają osoby, które były związane ze szpitalem obozowym (Ciesielska, 2010, 2016) oraz obozowym ruchem oporu. W historii obozu – obok polskich lekarzy – wymienić należy także działalność samopomocową francuskiej lekarki dr Adelajdy Hautval, która z powodu działalności konspiracyjnej została aresztowana we Francji i deportowana do obozu. W Auschwitz, jako pracownica obozowego szpitala, bardzo pomagała więźniom (Liggens, 1964, s. 119). Inny ciekawy przykład stanowi komunistka, dr Sława Klein, urodzona w 1913 r. w Kielcach. Początkowo zaangażowana była w działalność Komunistycznej Partii Czechosłowacji, gdzie poznała swojego męża, następnie podczas wojny domowej w Hiszpanii niosła pomoc humanitarną w szpitalu polowym im. Jana Amosa Komeńskiego.

[4] Mam tu na myśli Francuzów pochodzenia żydowskiego oraz Żydów z Polski, którzy wyemigrowali do Francji w dwudziestoleciu międzywojennym.

Z Hiszpanii wyjechała do Francji, gdzie została aresztowana za działalność komunistyczną i deportowana do Auschwitz transportem żydowskim.

Poza pracą w szpitalu obozowym do uprzywilejowanych stanowisk w obozie należała także praca w kuchni, np. przy obieraniu ziemniaków (umożliwiało to szmuglowanie dodatkowej zupy czy innego rodzaju organizację pożywienia). Wszystkie osoby pracujące w kluczowych dla obozu miejscach tworzyły sieci relacji zarówno z więźniami ze swoich transportów, jak i z przybyłymi do obozu z innych krajów okupowanych przez III Rzeszę. Uważam, że dzięki badaniu wybranej grupy deportowanych (np. osób związanych z obozowym *Krankenbau* czy w nim pracujących) uda się rozpoznać te liczne sieci. Pozwoli to także odpowiedzieć na pytanie, jak grupa deportowanych z Francji tworzyła wzajemne relacje z innymi narodowościami. Na ile grupy deportowanych z różnych konwojów i w końcu – krajów się wspierały? Czy były jakieś czynniki zależne? Tymi czynnikami było bez wątpienia przebywanie we wspólnym baraku/bloku czy praca w tym samym komandzie roboczym, stąd też uznaję za niezbędne oznaczenie miejsc pobytu więźniów, a przy tym zaznaczenie roli tzw. agentów pośrednich, np. więźniów Polaków. Mapowanie miejsc w obozie możliwe jest dzięki oprogramowaniu QGIS, którego funkcje pozwalają na tworzenie interaktywnych warstw nałożonych na gotową mapę lub zdjęcie.

Program QGIS

Jednym z najpopularniejszych programów GIS-owskich jest QGIS (dawniej Quantum GIS). Jest to program GIS-owski typu *open source* (dostępny na wolnej i otwartej licencji). Z tego względu ma on duże repozytorium wtyczek (*plug-ins*) tworzonych przez społeczność użytkowników programu. Wtyczką godną wyróżnienia, zainstalowaną domyślnie z tym programem, jest georeferencer. Istnieje również wiele innych wtyczek, przeznaczonych zarówno do użytku w naukach technicznych, jak przyrodniczych, ale również np. archeologii. Do geo-mapowania miejsc na interaktywnej mapie obozu wykorzystane zostało w projekcie oprogramowanie QGIS, które umożliwia korzystanie z danych o zróżnicowanym pochodzeniu. Dane początkowo są wprowadzane w programie MS Excel, w którego tabelach znajdują się informacje na temat więźniów. Poza unikatowym ID więźnia podaję także jego miejsce urodzenia oraz miejsce zamieszkania podczas aresztowania. W przypadku więźniów zarejestrowanych w obozie niejednokrotnie udaje się także zlokalizować miejsca pobytu w konkretnych barakach. Takie dane są zapisywane jako plik *.csv* i wgrywane

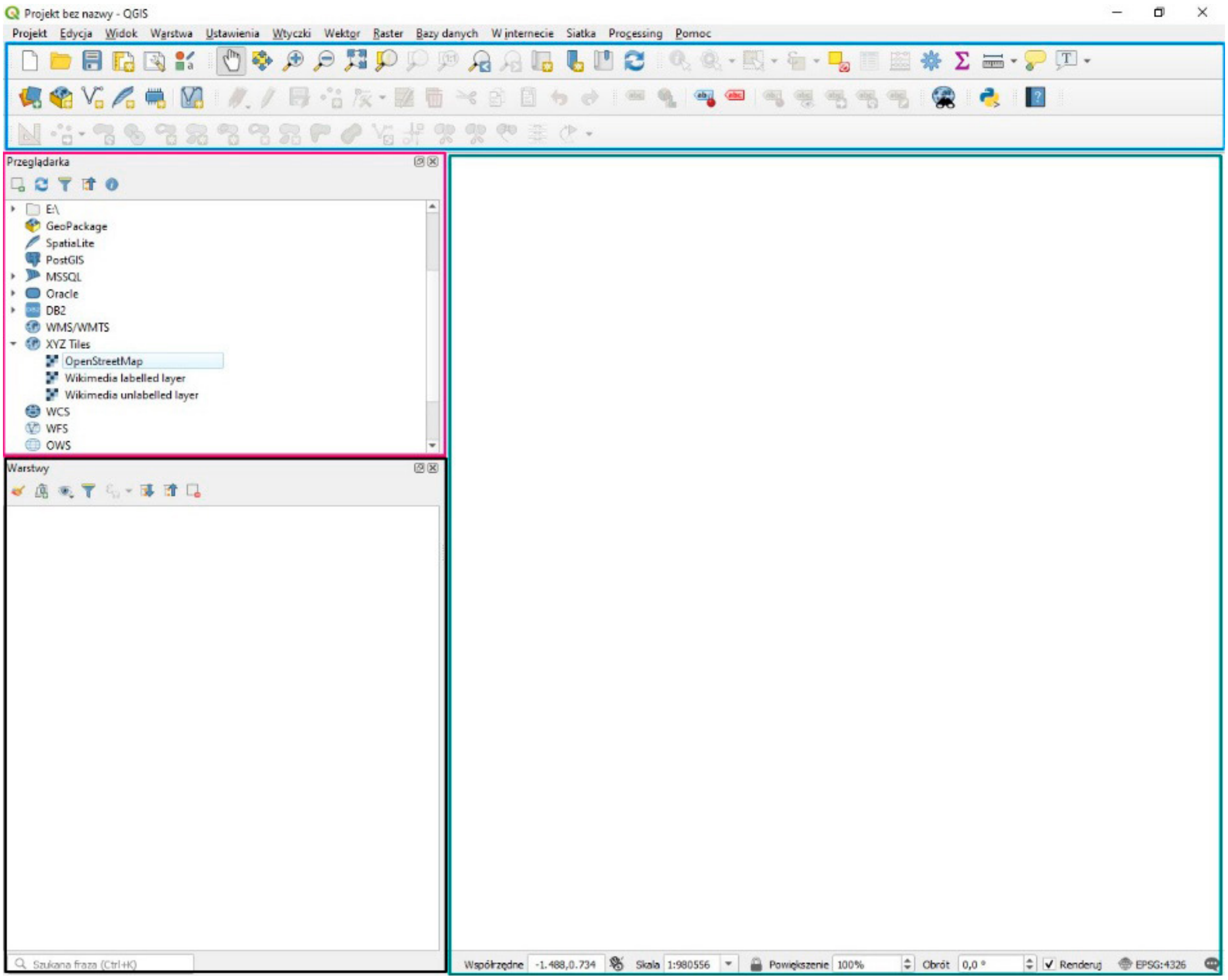
do programu QGIS jako jedna z warstw. Takie bazy danych umożliwiają rozmieszczenie więźniów na interaktywnej mapie przedstawiającej teren obozu i podobozów Auschwitz--Birkenau oraz przypisanie ich do konkretnych bloków. Wykorzystanie w tym celu GIS--owskiej bazy danych umożliwia przypisanie nie tylko miejsc przebywania w obozie, ale także przedwojennych i wojennych adresów więźniów francuskich, etapów deportacji oraz transportów do innych obozów. Dotykam tutaj specyfiki francuskich transportów, które zaczęły przybywać do Auschwitz od 1942 r. Ukazanie relacji francuskich więźniów między przestrzenią, miejscem i przeszłością wpisuje się w obszar badań nad pamięcią zarówno indywidualną, jak i zbiorową i kulturową. Ukazuje jej wymiar egzystencjalny, społeczny i polityczny. Ten zbiór zagadnień jest szczególnie interesujący w kontekście badań nad problematyką doświadczenia Zagłady oraz żydowskiej tożsamości po Zagładzie. Miejsce traktuję zatem jako teren aktywności więźniów w obozie, który identyfikowali w określony sposób (np. jako miejsce bezpieczne/niebezpieczne). Praktyki życia obozowego przekształcały miejsca, a właściwie tworzyły je nieustannie na nowo, stąd też przypisanie przeze mnie na mapie zależności miejsc pracy, miejsc dostępności (np. kantyna obozowa, magazyny, kuchnia itp.) czy baraków mieszkalnych do formowania się hierarchii więźniarskiej wśród więźniów obozu. Tak uformowana przestrzeń stała się miejscem „praktykowanym". Z kolei posłużenie się zwrotem przestrzennym ma na celu rozpoznanie i ukazanie relacji między przestrzenią, miejscem i przeszłością wpisującą się w obszar badań nad pamięcią indywidualną i zbiorową transportów francuskich. Baza danych GIS i jej zwizualizowane elementy na utworzonych mapach mogą zatem stać się jedną ze strategii pamięci i upamiętnienia związanego z postholokaustową topografią. Autorska metoda, *heritage scaping*, umożliwia zrozumienie kontekstu specyfiki miejsc za pomocą ukazania ich historycznego kontekstu oraz znaczeń symbolicznych (van der Laarse, 2015, s. 346). Przestrzenie społeczne, będące *de facto* punktami zaznaczonymi na mapie, stanowią dla mnie środek do interpretacji i analizy konkretnych miejsc, w których żyli francuscy więźniowie (Garden, 2006). Miejsce zatem nie jest pustą przestrzenią, lecz elementem zawierającym w sobie podobieństwa i związki zarówno z innymi miejscami, jak i z osobami. Dzięki takiemu spojrzeniu można zidentyfikować uniwersalne procesy i elementy charakteryzujące miejsca. „Miejsce jest konkretem, a przestrzeń abstrakcją. Stając się miejscem przestrzeń nabiera ciała, nasyca się znaczeniami i emocjami" (Leociak, 2017 s. 9). Zaznaczenie konkretnych obiektów, przypisanie im znaczeń, a w końcu umiejscowienie w nich więźniów pomoże porównawczo, a zarazem całościowo przedstawić położenie francuskich więźniów w Auschwitz.

GIS w badaniach historycznych

Wykorzystanie technologii przestrzennych (*spatial humanities*) w badaniach historycznych cieszy się coraz większym zainteresowaniem historyków, nie tylko tych badających Holokaust. Do kluczowych prac na ten temat należy zaliczyć m.in. teksty amerykańskiego historyka Tima Cole'a, który opisał funkcje kilku typowych dla okresu II wojny światowej krajobrazów Zagłady, takich jak getto, las, rzeka, droga itp. (Cole, 2016). Z kolei amerykański historyk sztuki Paul B. Jaskot (Jaskot i in., 2016, s. 158) za pomocą metod przestrzennych, w tym wykorzystania narzędzi takich jak GIS, zbadał m.in. wzrost zainteresowania władz SS rozbudową fabryk pracujących na rzecz przemysłu wojennego. Amerykańska geograf oraz specjalistka od historycznego GIS-u Anne Kelly Knowles (Cole i in., 2016, s. 88) w swoim artykule wskazuje na nieodłączne wykorzystanie metod z takich dziedzin jak historia i geografia przez wielu badaczy koncentrujących się na badaniu Zagłady w badaniach nad masowymi mordami dokonanymi przez *Einzatsgruppen* na terenach m.in. Litwy czy Ukrainy. Przytoczeni powyżej autorzy zwracają uwagę przede wszystkim na rolę przestrzeni w indywidualnym doświadczeniu uwięzionych, zarówno w gettach okupowanej Europy, miejscach masowych mordów na Wschodzie, jak i w obozach koncentracyjnych. Inne zagadnienia badawcze to istota przestrzeni (krajobrazu) i jej funkcji w relacjach pomiędzy ofiarami, oprawcami a tzw. osobami postronnymi – w tym przypadku byliby to np. robotnicy cywilni, z którymi więźniowie pracowali w fabrykach.

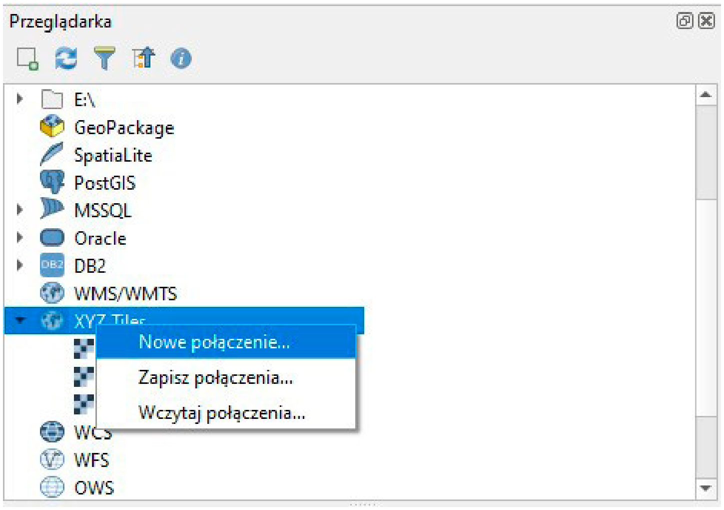
Centralnym problemem badawczym jest zatem analiza tzw. przestrzeni zorganizowanej, zamieszkałej i wykorzystanej zarówno przez ofiary, jak i sprawców (Leociak, 2018, s. 687). Moje rozważania skupiają się zatem nie tylko na analizie warunków mieszkalnych w barakach czy komandach roboczych, w których pracowali więźniowie, ale także osobistej relacji więźniów z tymi miejscami (opisy tego można odnaleźć np. we wspomnieniach). Analiza powyższego pozwoli uzyskać całościowy obraz francuskich osadzonych oraz odpowiedzieć na pytanie, na ile deportowani z Francji byli więźniami „uprzywilejowanymi". Istotą jest tutaj nie tylko zróżnicowanie przestrzeni, w której przebywali deportowani, ale także metaforyka przestrzenna, poruszenie kwestii terytorium, granic, a także obszarów granicznych Auschwitz i jego podobozów (Małczyński, 2018, s. 12). Skupienie się na geograficznym/topograficznym wymiarze Zagłady (geografia humanistyczna, geografia historyczna) należy umieścić w metodologicznych ramach zwrotu topograficznego *spatial turn* (Torre i in., 2008) oraz historii środowiskowej Zagłady we współczesnej humanistyce.

Etapy tworzenia mapy

Ryc. 1. Interfejs programu QGIS. Numeracja paneli: 1 – przeglądarka umożliwiająca przeglądanie czytelnych dla programu QGIS plików; 2 – panel warstw pozwalający na kontrolowanie widoczności i kolejności warstw; 3 – paski narzędzi; 4 – mapa.

W przypadku tego projektu istotne jest oznaczenie tych miejsc w obozie, z którymi więźniowie stykali się na co dzień. Dla opisania możliwości programu QGIS w kontekście moich badań wybrałam do analizy część obozu kobiecego BIa i BIb w podobozie Auschwitz II-Birkenau. Odcinek BIa (początkowo przewidziany dla 20 000 radzieckich jeńców wojennych) wybudowano jako pierwszy, do połowy 1942 r. przebywali na nim również mężczyźni, jednak wraz z zintensyfikowaniem transportów żeńskich (z obozów w głębi III Rzeszy, np. z Ravensbrück) postanowiono wydzielić żeńską część w obozie macierzystym i w Birkenau (tzw. FKL – Frauen-Konzentrationslager). Dla zobrazowania tego konkretnego, wydzielonego segmentu skorzystałam z planu obozu w Birkenau wykonanego przez Annę Strzelecką-Jasiewicz (Strzelecka, 1995, s. 66), który posłużył mi do opisu miejsc i, przede wszystkim, do numeracji bloków/baraków.

Ryc. 2. Tworzenie nowego połączenia w przeglądarce programu QGIS.

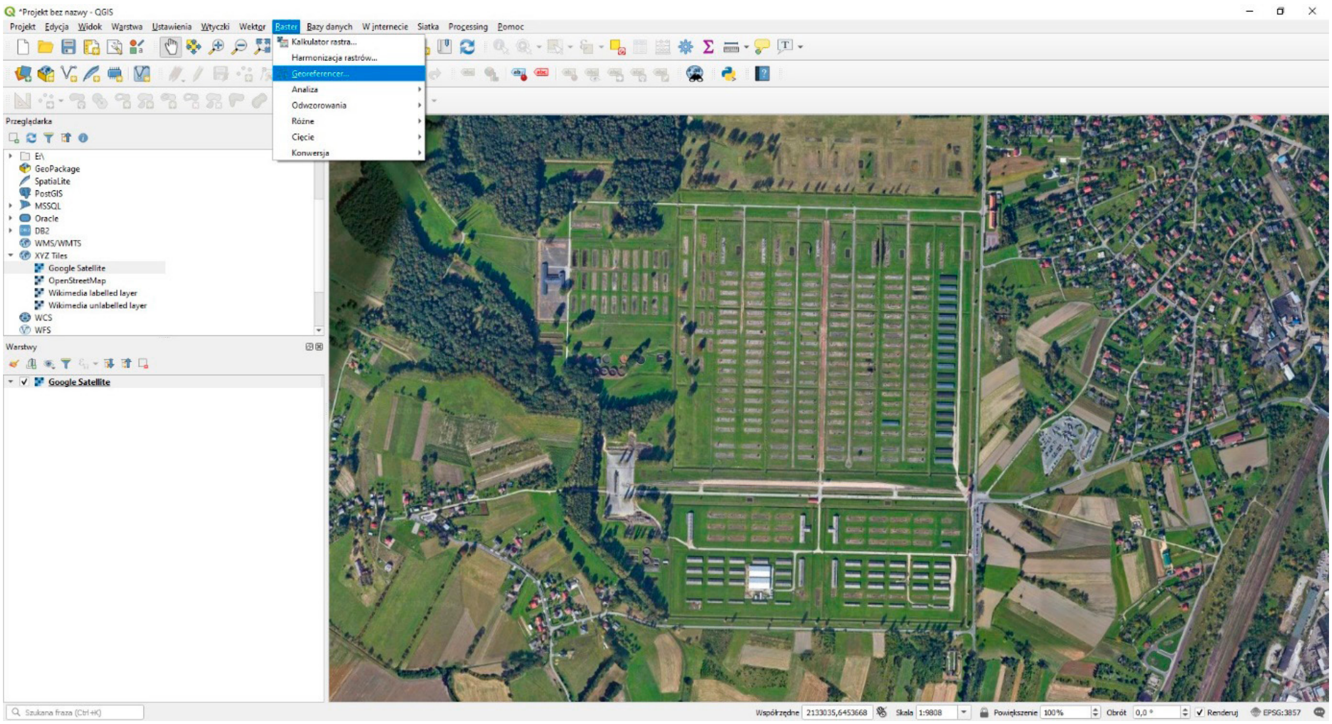
Poza wyżej wspomnianym planem obozu głównymi odniesieniami są dla mnie zdigitalizowane zdjęcie lotnicze wykonane przez Aliantów w 1944 r. nad Birkenau oraz obraz satelitarny z Google Maps, który może być wyświetlany w trybie on-line. Obraz satelitarny można dodać z wykorzystaniem API (tzn. *Application Programming Interface*, interfejsu programowania aplikacji, czyli reguł dotyczących komunikacji między dwoma programami) Google Maps. Należy wówczas w przeglądarce QGIS dodać nowe połączenie w *XYZ Tiles*, podając jego nazwę i adres URL API[5]. Jeśli nie posiadamy API usług typu Google Maps, można wówczas wykorzystać wolne i otwarte usługi, jak OpenStreetMap (dostępne domyślnie w programie QGIS).

Obraz satelitarny pozwala na skorelowanie ze zdjęciem lotniczym wykonanym w 1944 r. punktów charakterystycznych, takich jak np. umiejscowienie krematoriów, dołów, w których zakopywano popioły ofiar, czy w końcu miejsc, z których na co dzień korzystali więźniowie, takich jak np. kuchnie, latryny. Dzięki wykorzystaniu warstwy z widoku satelitarnego otrzymujemy współczesny obraz obozu. Umożliwia to odtworzenie cyfrowe i zobrazowanie miejsc *po*, czyli aktualnego zachowania terenu byłego obozu Auschwitz II-Birkenau.

Wspomniane wyżej zdjęcie lotnicze dodawane jest do mapy jako warstwa rastrowa, która przedstawia rzeczywisty widok na interesujące mnie miejsce w danym czasie. Zwykły obraz rastrowy nie ma przypisanych współrzędnych, które umożliwiłyby umieszczenie danej grafiki w przestrzeni. Aby przypisać współrzędne geograficzne zdjęciu, należy użyć georeferencera. W tym celu należy załadować obraz, na którym zostaną dodane punkty,

[5] Zob. Dokumentacja Google API: developers.google.com/maps/documentation/javascript/get-api-key [dostęp: 10.09.2020 r.].

których współrzędne geograficzne znamy (np. w przypadku skanowanych map), bądź które jesteśmy w stanie odnaleźć na innej mapie, która ma znane współrzędne geograficzne (np. narożniki budynków, skrzyżowania w miastach itd.). W tym wypadku wykorzystałam drugą metodę – charakterystyczne punkty na obrazie rastrowym znajdowałam na obrazie z widoku satelitarnego. Z panelu opcje przekształcania wybieramy odpowiedni algorytm przekształcenia, po czym dodajemy warstwę rastrową i zamykamy georeferencer.

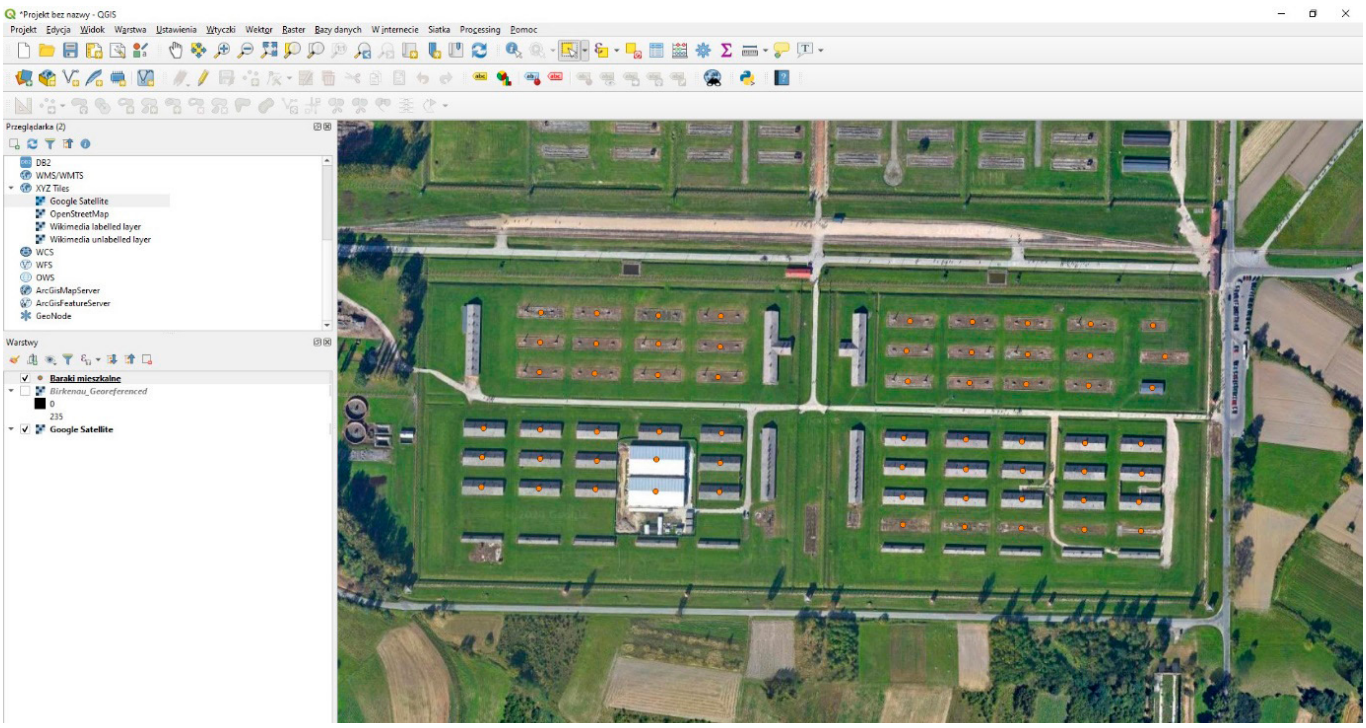

Ryc. 3. Obraz z satelity Google na współczesny widok obozu w Birkenau.

Kolejnym krokiem jest utworzenie warstwy wektorowej w programie QGIS, na której tworzone są obiekty geometryczne (punkty, linie i poligony). Przy tworzeniu warstwy istotna jest tabela atrybutów, w której określamy ID oraz możemy dodać własne pola. W programie QGIS należy rozróżnić *tworzenie* i *dodawanie* warstw. Pierwsza czynność polega na utworzeniu nowych warstw wektorowych (tj. na utworzeniu pliku na dysku, w którym dane warstwy będą zapisane). Druga czynność polega na wczytaniu do programu warstw istniejących już wcześniej. W programie QGIS można tworzyć jedynie warstwy wektorowe. Dodawać można zaś zarówno warstwy rastrowe, jak i warstwy z plików w formacie CSV (o ile zawierają one współrzędne geograficzne). Przy tworzeniu nowej warstwy wektorowej (np. w formacie Shapefile – *.shp*) istotne jest określenie atrybutów warstwy – czyli cech każdego z pojedynczych obiektów tę warstwę tworzących. W tabeli atrybutów warstwy znajdą się interesujące nas informacje dotyczące wybranych obiektów – np. w przypadku

baraków będzie to dotyczyło ich numeracji, która zmieniła się w czasie funkcjonowania obozu, czy stanu zachowania, gdzie 1 będzie oznaczało budynek zachowany, a 0 niezachowany. W tabeli atrybutów możemy dodać także informacje o tym, w jakiej części obozu dane miejsce się znajdowało. Wszystkie te dane uzupełniamy w tabeli atrybutów przy tworzeniu poszczególnych obiektów na warstwie wektorowej.

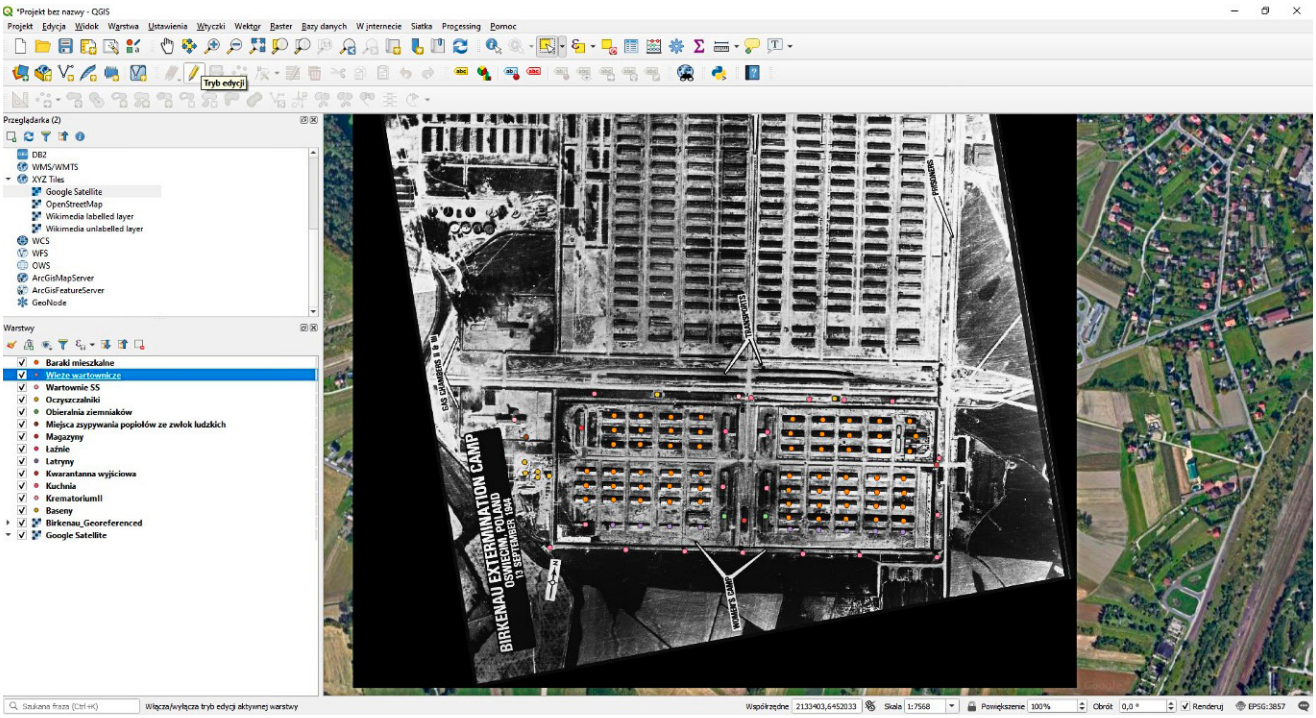
Uznałam, że dla mojej analizy i tego typu budynków kluczowe jest m.in. określenie części obozu (BIa, BIb), którą oznaczamy: np. stan zachowania budynków, gdzie 1 oznacza zachowany, a 0 niezachowany, ID baraku, czyli np. 27. W tym projekcie pierwszą warstwę stanowią baraki mieszkalne. W przypadku oznaczania numerów baraków dla kobiecej części obozu (zarówno BIam jak i BIb) mamy do czynienia z dwiema numeracjami. Wynikało to z faktu, że ta część obozu powstała najpierw, bo już w 1941 r., a w połowie 1944 r. zmieniono numerację większości budynków. Numery bloków i baraków w innych częściach obozu (BII czy niedokończony BIII) pozostały niezmienne, gdyż były one wybudowane już znacznie później. W związku z dwiema numeracjami dla większości baraków należało zdecydować się na jedną, znormalizowaną numerację z 1944 r. Warstwa dodaje się automatycznie, jednak należy ją zapisać przed dodaniem kolejnej.

Ryc. 4. Baraki mieszkalne w obozie oznaczone punktami.

Każda kolejna warstwa odznacza się kolorem, który oznaczony jest na legendzie w panelu warstw programu QGIS.

Druga warstwa to miejsca, w których znajdowały się latryny. W przypadku obozu kobiecego wszystkie latryny zachowały się dlatego, że były to budynki murowane. Kolejne warstwy to magazyny obozowe, łaźnie, oczyszczalniki, które znajdowały się przy krematorium nr II, wieże strażnicze ustawione przy drucie kolczastym, krematorium nr II, wartownie SS, baseny przeciwpożarowe umiejscowione przy drodze głównej w obozie, obieralnie ziemniaków, droga główna, kuchnie umiejscowione w częściach obozu BIa i BIb, budynki zachowały się do dziś, miejsce zsypywania popiołów ze zwłok ludzkich. Ostatnią dodaną warstwą jest kwarantanna wyjściowa w obozie kobiecym. Obecnie w tym miejscu znajduje się metalowa brama, przez którą wychodzą turyści po zwiedzeniu obozu. Podczas funkcjonowania Auschwitz II-Birkenau owa kwarantanna wyjściowa służyła więźniarkom do opuszczania tzw. kwarantanny (okres, który po przyjeździe do obozu i rejestracji trwał kilkanaście dni).

Ryc. 5. Efekt końcowy nałożenia warstwy.

Podsumowanie

W artykule zaprezentowałam jedną z wielu możliwości nałożenia zdjęcia archiwalnego, przedstawiającego widok obszaru obozu, na aktualne położenie geograficzne części kobiecej BIa i BIb w Birkenau (przedstawionym na zdjęciu satelitarnym Google Maps). Dzięki użyciu wtyczki georeferencera badacz jest w stanie przydzielić geokod dowolnemu zdjęciu archiwalnemu

przedstawiającemu konkretny obszar geograficzny. W moich dalszych badaniach zamierzam zająć się przypisaniem tych miejsc konkretnym deportowanym wraz z zaznaczeniem ich „obozowej wędrówki" zarówno podczas przebywania w obozie, jak i po wyzwoleniu. „Historyczny GIS" umożliwia zatem nie tylko wydzielenie konkretnych punktów i zaznaczenie ich na interaktywnej mapie (baraki, latryny, kuchnie), ale także przypisanie tych miejsc deportowanym (np. numer bloku, w którym przebywali i pracowali). W przyszłości umożliwi to także dokładniejszą analizę indywidualnych historii deportowanych, ich życia codziennego w obozie, przemieszczania się po terenie oraz jego wpływu na przeżywalność więźniów itd.

Bibliografia

Chrząszcz, P. (w druku). Więźniowie deportowani z Francji do obozu Auschwitz-Birkenau: Charakterystyka 71 transportu. *Dzieje Najnowsze*.

Ciesielska, M. (2010). Experimental Block No. 10 in Auschwitz. *Medical Review Auschwitz: Medicine Behind the Barbed Wire*. https://issuu.com/medycynapraktyczna/docs/04-b5_-_experimental_block_no._10_i

Ciesielska, M. (2016). Blok eksperymentalny 10 w systemie więźniarskiego szpitala obozowego dla kobiet w KL Auschwitz. W A. Marek & B. Urbanek (Red.), *Szpitalnictwo na Górnym Śląsku: Szpitale polskie w XIX i XX wieku ze szczególnym uwzględnieniem Śląska* (ss. 93–111). Śląski Uniwersytet Medyczny.

Cole, T. (2011). *Traces of the Holocaust: Ghettoization and deportation*. Bloomsbury 3PL.

Cole, T. (2013). *Holocaust landscapes*. Bloomsbury Continuum. https://doi.org/10.4324/9780203951255

Cole, T., Knowles, A. K., & Giordiano, A. (Red.). (2016). *Geographies of the Holocaust*. Indiana University Press.

The Heritagescape: Looking at landscapes of the past. *International Journal of Heritage Studies*, *12*(5), 394–411. https://doi.org/10.1080/13527250600821621

Garliński, J. (2018). *Fighting Auschwitz: The resistance movement in the concentration camp*. Aquila Polonica.

Jaskot, P. B., Knowles, A. K., & Harvey, C. (2016). Visualizing the archive: Building at Auschwitz as a geographic problem. W T. Cole, A. K. Knowles, & A. Giordiano (Red.), *Geographies of the Holocaust* (ss. 159–191). Indiana University Press.

Laarse, R. (2015). Fatal attraction: Nazi landscapes, modernism, and Holocaust memory. W J. Kolen, J. Renes, & R. Hermans (Red.), *Landscape biographies: Geographical, historical and archaeological perspectives on the production and transmission of landscapes* (ss. 345–375). Amsterdam University Press. https://doi.org/10.1515/9789048517800-017

Langbein, H. (2011). *Hommes et femmes à Auschwitz* (D. Meunier, Tłum.). Editions Tallandier.

Leociak, J. (2017). *Biografie ulic: O żydowskich ulicach Warszawy. Od narodzin po Zagładę*. Dom Spotkań z Historią.

Leociak, J. (2018). Recenzja: A. K. Knowles, T. Cole, A. Giordano (Red.), Geographies of the Holocaust. *Zagłada Żydów. Studia i Materiały*, *14*, 683–689.

Liggens, E. (1964). Dr Adelajda Hautval. *Przegląd Lekarski. Oświęcim*, *1*, 119–121.

Małczyński, J. (2018). *Krajobrazy Zagłady: Perspektywa historii środowiskowej*. Instytut Badań Literackich Polskiej Akademii Nauk.

Przymuszała, B. (2018). Strategia przetrwania: Brygada śmierci Leona Weliczkera. *Acta Universitatis Lodziensis. Folia Litteraria Polonica*, *47*(*1*), 59–72. https://doi.org/10.18778/1505-9057.47.05

Rosenbaum, S. (2012). *Germania: Niemiecka polityczność na Górnym Śląsku 1871–1945*. Muzeum w Gliwicach.

Torre, A., Calafat, G., & Puma, G. (2008). Un "tournant spatial" en histoire? Paysages, regards, ressources. *Annales*. *Histoire*, *Sciences Sociales*, *63e*(5), 1127–1144. https://doi.org/10.1017/S0395264900025440

Shoemaker, R. (2018). Lessons from the digital panopticon. W L. Pitcher & M. Pidd (Red.), *Proceedings of the digital humanities congress*. The University of Sheffield. https://www.dhi.ac.uk/openbook/chapter/dhc2018-shoemaker

Strzelecka, I. (1995). Budowa, rozbudowa oraz rozwój obozu i jego filii. W T. Świebodzka (Red.), *Auschwitz 1940–1945: Węzłowe zagadnienia z dziejów obozu* (T. 1, ss. 49–69). Państwowe Muzeum Auschwitz-Birkenau w Oświęcimiu.

Źródła internetowe

Pamięci Żydów deportowanych z Francji. (b.d.). https://stevemorse.org/france

Pamięci dwóch transportów do Auschwitz. http://memoirevive.org

Strona miejsca pamięci i muzeum Auschwitz-Birkenau. (b.d.). http://auschwitz.org/historia/oznaczenia-wiezniow/oznaczanie-trojkatem

Deportacje polityczne do Auschwitz. (b.d.). https://politique-auschwitz.blogspot.com/

The French in the Inmate Hierarchy of Auschwitz-Birkenau: GIS in Historical Research – Introduction to a Research Project

The aim of this article is to identify a research problem concerning the French prisoners of Auschwitz-Birkenau, and to discuss preliminary results of a PhD project conducted at the Institute of History, Polish Academy of Sciences. As planned, the implementation of the project will involve the use of methods offered by widely understood information technologies, such as the Geographic Information System (GIS) and the structural language of

SQL queries. Drawing on the actor-network theory, the author focuses her considerations on the French deportees, who were one of the more numerous groups of Auschwitz-Birkenau prisoners. The article outlines a potential research field and presents preliminary results of a study on the Auschwitz II-Birkenau women's camp. Thanks to the use of information technologies, such as GIS tools, it was possible to map the space of sectors BIa and BIb of Auschwitz II-Birkenau with its particular parts, including barracks, baths, kitchens, latrines, etc. Using raster georeferencing, an image of the camp as it is today was superimposed on an aerial photograph of the sub-camp taken by the Allies in 1944.

Keywords:

Auschwitz; concentration camp; spatial humanities; QGIS; Georeferencer

Francuzi w hierarchii więźniarskiej Auschwitz-Birkenau. GIS w badaniach historycznych – wprowadzenie do badań

Celem niniejszego artykułu jest zasygnalizowanie problemu badawczego, który dotyczy francuskich więźniów obozu Auschwitz-Birkenau, a także przedstawienie wstępnych wyników badań przygotowanych na potrzeby doktoratu pisanego w Instytucie Historii PAN. Do całościowej realizacji projektu wykorzystane zostaną metody, które oferują szeroko rozumiane technologie informacyjne, takie jak System informacji geograficznej (GIS) oraz strukturalny język zapytań SQL. Autorka odwołując się do teorii aktora-sieci, w centrum rozważań stawia osoby deportowane z Francji, które stanowiły jedną z liczniejszych grup więźniów obozu Auschwitz-Birkenau. W tekście zasygnalizowano możliwe pole badawcze oraz zaprezentowano możliwości badań nad częścią obozu kobiecego w Auschwitz II-Birkenau. Dzięki wykorzystaniu technologii informacyjnych, takich jak narzędzia GIS-owskie, możliwe było ukazanie przestrzenne części kobiecej BIa i BIb obozu Auschwitz II-Birkenau wraz z wyznaczeniem jej konkretnych części, takich jak baraki, łaźnie, kuchnie, latryny itd. Wykorzystując *georeferencing* obrazu rastrowego, widok współczesny obozu nałożono na jedno ze zdjęć lotniczych podobozu wykonane przez Aliantów w 1944 roku.

Słowa kluczowe:

Auschwitz; obóz koncentracyjny; humanistyka przestrzenna; QGIS; georeferencer

Citation:

Chrząszcz, P. (2020). Francuzi w hierarchii więźniarskiej Auschwitz-Birkenau: GIS w badaniach historycznych – wprowadzenie do badań. *Adeptus*, *2020*(16), Article 2221. https://doi.org/10.11649/a.2221

Publication History:

Received: 2020-02-01; Accepted: 2020-11-23; Published: 2020-12-31